

Rijksoverheid

Verslag middenvelddialogen over 'Kwalitatieve leefomgeving'

Rustige wandelpaden, levendige straten: hoe zorgen we daar samen voor?

In het kader van het project 'Nederland na de crisis' zijn rond vier thema's middenvelddialogen georganiseerd. Het idee erachter was om te onderzoeken op welke manier overheid, bedrijfsleven, non-profitorganisaties en de samenleving samen kunnen optrekken in enkele belangrijke herstel- en vernieuwingsopgaven na corona:

- Samen leven: cohesie en vertrouwen in de maatschappij
- Innovatie en digitalisering
- Brede economische en maatschappelijke welvaart
- Kwalitatieve leefomgeving

Op het thema 'kwalitatieve leefomgeving' zijn drie dialogen georganiseerd in de maanden maart en april. De provinciesecretaris van Drenthe, Henk Brinkman, fungeerde als gastheer. En er deden in totaal zo'n 34 mensen van 32 verschillende organisaties mee. Een groot deel van hen was bij alle drie de tafels aanwezig, maar er waren ook mensen die alleen in het begin erbij konden zijn of juist later in het proces aansloten.

Dit verslag bevat een weergave van de gesprekken op hoofdlijnen.

- Rond welke thema's vonden mensen van de verschillende organisaties elkaar? Wat verdient wat hen betreft aandacht na corona?
- Welke ervaring en kennis deelden ze over hoe je op die onderwerpen aan de slag kunt?
- Welke concrete eigen initiatieven bespraken ze onderling – met als oogmerk om die een stap verder te brengen?
- Hoe kijken ze naar hun eigen rol in de toekomst, en wat verwachten ze van anderen, zoals de overheid?

De aanpak van deze en andere middenvelddialogen staat uitgelegd in een tekstkader aan het eind. Ook is een overzicht van deelnemende organisaties opgenomen.

1. Centrale focus: hoe betrekken we burgers en andere partijen actief bij de leefomgeving?

Door corona blijven mensen dicht bij huis. Ze lopen ommetjes in de wijk, sporten in het park en trekken er in het weekend op uit, naar een bos in de buurt. En dit is iets dat mensen en instellingen graag willen vasthouden, straks. Buiten wandelen houdt mensen immers fit en vermindert stress. En het is een plek om anderen te ontmoeten, zeker in de stad.

Door het toegenomen gebruik van de buitenruimte wordt het echter soms wel erg druk in de bossen en parken. Met negatieve gevolgen, zoals dikke rijen geparkeerde auto's, vertrapping van planten en verstoring van het wild. Ook is het nog maar de vraag of de winkelstraten en terrassen straks weer net zo gezellig zijn als voorheen: wat als er bijvoorbeeld veel lege winkel- en horecapanden bijkomen? Hoe maak je de binnenstad dan toch (weer) een fijne plek om bijvoorbeeld te winkelen en anderen te ontmoeten?

Tijdens de eerste bijeenkomst rond het thema 'kwalitatieve leefomgeving' (de focustafel) besloten de deelnemers van deze dialoog dit onderwerp beet te pakken. Voor hen was dit de meest 'generatieve vraag', ofwel een vraag waar energie op zit:

'Hoe kunnen we straks, na corona, zorgen dat de directe leefomgeving van mensen – zowel in de natuur als in de stad - prettig is om in te vertoeven? En hoe betrekken we daar verschillende partijen op een actieve manier bij: jong, oud, ondernemers, gemeentes, bosbeheer,....?'

Dat laatste onderdeel van de vraag is belangrijk. De deelnemers aan de middenveldialog vinden de toegenomen interesse van mensen voor de leefomgeving in de stad en de natuur namelijk een 'kiem' – iets om op door te bouwen. Men proeft dat zowel bedrijven, maatschappelijke organisaties als burgers mee willen doen in het zorgen voor de omgeving om hen heen. Daarvan zijn concrete voorbeelden genoeg in het land. Aan het NK Tegelwippen, waarin stoeptegels worden vervangen door plantjes, deden bijvoorbeeld nog niet eerder zoveel mensen mee als in het voorjaar van 2021.

Natuurmonumenten kreeg er in de coronaperiode meer nieuwe leden bij dan ooit. Het aantal 'zwerfafval-rapers' neemt toe. En in diverse steden zijn, op een initiatief van een reclamebureau, horeca-ondernemers, supermarkten en een reclamebureau spontaan samen in actie gekomen: café's maken in hun etalage ruimte voor advertenties van de supermarkten, die goed draaien, en zo vullen ze hun inkomsten aan. Zodat hun terrassen er ook na de coronaperiode nog zijn.

2. Hoe kunnen we dit aanpakken?

Bij de tweede dialoog (de verdiepingstafel) waren daarom mensen van verschillende organisaties bij elkaar om zich hier verder in te verdiepen: boerenorganisaties, landschapsbeheerders, studenten, de vereniging werkende ouders, mensen van ministeries en gemeenten... Onder voorzitterschap van Wim Brenkman, secretaris van de Provincie Drenthe, deelden ze kennis en ervaring uit hun eigen goede voorbeelden. Op basis van die goede voorbeelden destilleerden ze belangrijke principes en uitgangspunten: wat werkt als je mensen wilt betrekken bij een ruimte-vraagstuk en op korte termijn samen slagen wilt maken? In onderstaand kader staan de belangrijkste samengevat.

Werk vanuit behoeftes in plaats van vanuit een probleem

In plaats van het hebben over het probleem, helpt het juist te inventariseren wat de behoefte is vanuit de omgeving. Verdiep je in de behoefte/vraag achter het probleem. Een parkeerprobleem bij een school gaat eigenlijk over de behoefte van ouders om hun kinderen met de auto af te zetten en de wens van iedereen om dat veilig te doen. De vraag hoe je dat mogelijk maakt activeert, maakt ruimte voor het bestaan van meer belangen en perspectieven tegelijk en verbindt. Het is dan makkelijker om een groep burgers die zich wil inzetten te verbinden, met ondersteuning van de instanties. De basiskracht ligt in de samenwerking tussen en het verbinden van burgers rondom (positief geformuleerde) vraagstukken. >

Haal iedereen aan tafel: ga echt samen aan de slag ('whole system in the room')

- Hoe meer het hele systeem vertegenwoordigd is in het proces, hoe beter de kwaliteit van het gedeeld eigenaarschap kan zijn. Dus betrek de verschillende partijen die de verschillende belangen hen kennis hebben actief, en doe het echt samen. Dat is essentieel om als samenleving tot oplossingen te komen voor de complexe opgaven van nu en de toekomst.
- Werk daarbij ook echt in co-creatie: als je een diverse groep mensen betreft, maar telkens 'na elkaar', en voor een stukje van het proces, gaat een deel van de kennis en onderlinge relatie verloren. Het werkt goed om vanaf het begin tot het eind regelmatig alle stemmen om tafel te verzamelen. Een ecoloog die een gebiedsanalyse doet, wil je ook bij het eindbesluit aan tafel hebben. Idem voor andere partijen.

Verbind visie op lange termijn met actie op korte termijn

- Het werkt om actie op korte termijn wel altijd ook te verbinden met visie op lange termijn. Makkelijker gezegd dan gedaan... de overheidscontext lokt uit tot kort-cyclische planning. Maar het loont de moeite om de focus op lange termijn er ook in te verwerken. Niet alleen ontwerpen voor morgen of de komende vier jaar, maar voor over 30 tot 40 jaar.
- Voorbeelden van manieren om dit te doen:
  - iemand vrijspelen in het bestuur die specifiek bezig gaat met de lange termijn focus en het bestuur daarop uitdaagt.
  - starten met een gebiedsanalyse in plaats van een gebiedsvisie. Wat speelt er allemaal? En wie is daarbij betrokken?
  - door de optiek van de jeugd mee te nemen en ze een belangrijke stem aan tafel te geven, zowel in ontwikkeling en als besluitvorming kijk je automatisch verder vooruit.
- Tegelijkertijd loont het de moeite snel in actie te komen en te beginnen, soms voor dat je 'klaar' bent. 'Elke lange reis begint met een eerste stap'. Door achter de tekentafel vandaan te komen en aan de slag te gaan kun je vanuit de praktijk leren, afstemmen en bijsturen, en voortgang boeken. >

Een voorbeeld dat voorbij kwam: in een multiculturele wijk zijn kinderen betrokken om het straatvuil op te ruimen door het ontwerpen van een prullenbak – à la holle bolle Gijs in de Efteling – die in allerlei verschillende talen bedankt! riep op het moment dat er vuil in de prullenbak werd gegooid. Kinderen vonden dit fantastisch om te doen, met als gevolg dat de hele straat werd opgeruimd.

Zorg voor gedeelde taal en beelden (dan kan je 'vanuit het midden' beginnen)

Taal en begrip van waar je het met elkaar over hebt is essentieel voor een effectieve samenwerking tussen verschillende partijen. Dat vraagt gezamenlijk betekenis geven aan woorden die je gebruikt. Als je containerbegrippen zoals natuurlijke leefomgeving, groen of 'natuurinclusieve landbouw' niet samen 'laadt', dan heeft ieder hier zijn eigen fantasie over. Omgekeerd: als je wel samen duiding geeft, en bijvoorbeeld beelden en verhalen deelt, kun je samen 'vanuit het midden' beginnen.

Om een beeld te krijgen van hoe dit er in de praktijk uit zou kunnen zien, werkten de deelnemers twee scenario's uit voor 'na corona'. Hoe zou het eruit kunnen zien als we, met toepassing van deze principes, aan de slag zouden gaan met betrokkenen om de leefomgeving te verbeteren?

Het ene scenario ging over de stad, het ander over een natuurgebied. De ideeën waren talrijk: laat kinderen, of jongeren, rondlopen met camera's op straat zodat ze kunnen laten zien wat zij zien... Zorg voor een gastheer in een bos, die geen bonnen schrijft in de zin van 'boetes', maar tickets waarmee je gratis koffie krijgt als je je auto op een bepaalde plek parkeert. Het pannenkoekenrestaurant kan meehelpen en meteen nieuwe klanten werven. Nodig de mountainbikevereniging uit om te helpen de fietspaden op te ruimen. Haal alle inwoners en ondernemers bij elkaar en ontwikkel samen beelden van hoe je het zou willen - in plaats van dat je te lang over de problemen praat. Dan komt de creativiteit los. En: kom in actie, ga snel van 'praten' naar 'doen'. Het bleek dat er in de groep al veel kennis en ervaring was op het gebied van het actief betrekken van burgers en andere partijen. En ook in het realiseren van vernieuwingen in de leefomgeving op een relatief snelle manier.

Deelnemers waren afkomstig uit de volgende organisaties:

Albert Heijn, BoerenNatuur, CNV Jongeren, Detailhandel Nederland, Gemeente Emmen, Gemeente Haarlemmermeer, Greenport West-Holland, INretail, Land- en Tuinbouworganisatie Nederland Noord, Landelijke Kamer van (Studenten)Verenigingen, Landschappen NL, Leisurelands, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Ministerie Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Nationaal Programma Regionale Energiestrategie, NLGreenlabel, OV Bureau Groningen Drenthe, Platform 31, Provincie Drenthe, Rijkswaterstaat, RIVM, Ruimtevolk, Staatsbosbeheer, Stadswerk, Stichting voor Werkende Ouders, Vereniging Bouwend Nederland, Saba, Wageningen University & Research, Waterschap Zuiderzeeland, WUR, Young Advisory Group.

Wat deze partijen gemeen hebben is dat ze allemaal op een bepaalde manier met de kwaliteit van de leefomgeving in de brede zin van het woord bezig zijn: als agrariër of tuinder, als onderzoeker, als consumentenorganisatie, als landschapsbeheerder of als 'gebruiker' bijvoorbeeld.

3. Aan de slag!

Hierna kwam de groep voor een derde dialoog (*de werkplaats*) bij elkaar, dit keer aangevuld met weer nieuwe partijen die om uiteenlopende redenen wilden instappen op het gesprek.

Aan de hand van drie actuele casussen waar herstel en vernieuwing van de leefomgeving na corona aan de orde is en men dit willen oppakken met actieve inbreng van burgers, bedrijven, overheid en maatschappelijke organisaties gezamenlijk, ging men aan de slag om de inzichten uit de voorgaande bijeenkomst toe te passen. Het ging om de volgende vraagstukken:

- **Winkelgebied met leegstand weer aantrekkelijk maken**
Branche-vereniging INretail legde een casus voor over een winkelgebied in een Nederlandse binnenstad. De ambitie is helder: men wil een dynamisch centrum met een compleet winkel- en gevarieerd voorzieningenaanbod, een onderscheidend kleinschalig profiel gericht op inwoners, bezoekers uit de regio en toerisme. De leegstand is echter fors met tientallen leegstaande panden in het centrum. Er zijn wel ideeën, maar de gemeente heeft weinig middelen en tijd voor de uitvoering van de visie, de vastgoedpartijen zijn erg versnipperd en niet georganiseerd, en de ondernemersvoorzitter zit nog niet voldoende in positie.... Hoe kan hier beweging ontstaan, en hoe kunnen ondernemers en inwoners in een actieve rol worden uitgenodigd? Daarover wisselden de deelnemers ervaringstips uit.
- **Groene Metropool verder brengen**
Staatsbosbeheer is sinds 6 jaar geleden, getriggerd door stevige bezuinigingen, anders gaan kijken naar natuur. Daar is dossier Groene Metropool uit voortgekomen. In plaats van te denken aan natuur als een bestemmingsgebied waar je met de auto naar toe gaat, wordt er geredeneerd vanuit natuur als iets dat dat bij de voordeur van mensen begint. En waar een netwerk van partijen bij betrokken is. De laatste jaren is daarom met een veel breder palet aan organisaties contact gelegd: bouwers, ontwikkelaars, verschillende departementen, stedenbouwkundigen, klimaatexperts en meer. Het omkeren van het denken, van aanbod- naar vraag gericht, is belangrijk geweest. Het denken in termen van een netwerk ook. De vraag is: hoe kan je dit nog verder brengen, zonder te denken aan overheidsgeld of – regelgeving? Welke handelingsperspectieven, coalities zijn er dan mogelijk? De deelnemers dachten hierin mee.

- **Wandelen op het eiland Saba**

Het derde vraagstuk dat werd ingebracht speelt zich af in Caribisch Nederland: op het eiland Saba. Saba is een tropisch eiland met ongeveer 1800 inwoners, ook wel Sabanen genoemd. Van de autochtone bevolking is een aanzienlijk deel een nakomeling van Zeeuwse kolonisten, Schotse en Ierse zeevaarders en Afrikaanse slaven. De economie op het tropische eiland draait voornamelijk op inkomsten gegenereerd door toerisme, visserij en studenten. De coronacrisis heeft wereldwijd het belang van een goede gezondheid zichtbaarder gemaakt, ook op Saba. Door de lockdown zijn inwoners meer gaan wandelen, maar dit neemt nu weer af doordat 90% van de inwoners gevaccineerd is en het 'normale leven' langzaam terugkeert. Saba heeft prachtige wandelpaden verspreid over het hele eiland, maar de paden zijn steil en watervoorzieningen of restaurants onderweg ontbreken. En hoewel veel bezoekers onder de indruk zijn van de schoonheid van het eiland, zijn veel inwoners zich niet (meer) zo bewust daarvan. Bovendien is het lastig om projecten met een lange termijn focus op te zetten omdat de mensen die echt een verschil willen en kunnen maken zich vaak maar kort op het eiland settelen. Hoe kan Saba de lokale bevolking uitnodigen om meer te wandelen en hierbij ook het bedrijfsleven betrekken? En hoe kan men de liefde voor de lokale natuur en verbinding met het eiland meer aanwakkeren? Al pratend ontstonden veel nieuwe ideeën hiervoor.

De inzichten uit de voorgaande bijeenkomsten kwamen hier terug in de vorm van concrete adviezen aan en ideeën voor de casuseigenaren. Ook ontstonden er dwarsverbanden van mensen en partijen die elkaar willen ondersteunen. Het leverde een energiek gesprek op met veel onderlinge inspiratie (ook voor degenen die geen casus inbrachten).

4. Verder met het vraagstuk van de kwalitatieve leefomgeving

De opbrengst van deze dialogen is tweeledig. Enerzijds is er de vraag die deze groep op de agenda heeft gezet: vanuit het besef dat de leefomgeving in coronatijd op verschillende manieren en op verschillende plekken onder druk is komen te staan (drukte in de groengebieden, dreigende leegstand in winkelstraten en terrassen) en het tegelijkertijd belangrijker is dan ooit is voor mensen om zich in hun directe omgeving te kunnen ontspannen en anderen te kunnen ontmoeten is het belangrijk om na corona relatief snel te kunnen komen tot herstel en vernieuwing van de leefomgeving waar dat nodig is. Hoe kun je dat doen met actieve inbreng van betrokken burgers, bedrijven en andere partijen?

De tweede opbrengst is het inzicht dat er partijen zijn met energie om hier graag aan mee te doen, en dat er (ervarings)kennis beschikbaar is op verschillende plekken over hoe je zo'n proces dan het best inricht. Die ervaringskennis bleek gemakkelijk te mobiliseren.

Om in de nabije toekomst na corona meer werk te maken hiervan geven de deelnemers nog de volgende gedachten mee aan verschillende partijen:

- **Rijksoverheid:** 'Kijk of je het momentum kan benutten om op een andere manier met de leefomgeving om te gaan. Het gegeven dat meer mensen wandelen en meer mensen fietsen: kun je dat vasthouden? Benutten voor een omslag? Ga niet zonder meer weer investeren in nieuwe wegen... er zijn kansen om anders om te gaan met de ruimte.'
- **(Rijks)ambtenaren en professionals:** 'ga als mens het gesprek aan in plaats van als institutie. De succesvolle gesprekken, zoals ook die van vandaag, ontstaan omdat er mensen in gesprek zijn die bereid zijn over vraagstukken te denken die groter zijn dan zijn of haar instituut. Dit brengt voortgang in de wereld. Als instituties met elkaar praten kom je nooit verder dan een uitwisseling van standpunten. Waar inspirerende mensen met visie elkaar ontmoeten: daar ontstaat de creativiteit en energie die nodig is. Durf zelf ook zo'n inspirerende figuur te zijn. Er is een momentum voor veel mensen in de samenleving: die willen echt instappen en helpen verschil te maken. Door daar zelf mee te beginnen en uit te nodigen mobiliseer je die energie.'

- **Provincies:** 'Wat kunnen jullie doen om ervoor te zorgen dat burgers en middenveldpartijen worden uitgedaagd om hier zelf het initiatief voor te nemen? De uitdagingen gaan verder dan wat gemeentes aankunnen of wat het Rijk kan oppakken: als provincie kun je een belangrijke rol spelen.'
- **Koepelorganisaties, brancheverenigingen, kennisinstellingen en dergelijke:** 'Neem initiatief om met creatieve ideeën en samenwerkingen aan een kwalitatieve leefomgeving te werken. Jullie bijdrage is belangrijk – kijk breed!'
- **Nederlandse burgers:** 'Laat je horen, neem het initiatief om de provincie en gemeenten te bewegen om samen zorg te dragen voor een kwalitatieve leefomgeving voor jezelf en anderen.'

5. Reacties van de deelnemers

Aan het eind van de laatste dialoog zijn op verzoek van de deelnemers alle mailadressen gedeeld, zodat mensen met elkaar nog contact konden leggen. Dat is een reflectie van een van de opbrengsten, zoals verwoord door de groep. Iedereen is nodig, dus het was goed om met een brede groep aan tafel te zitten:

- **'Verrassende verbindingen!'**
- **'Veel partijen hebben elkaar nodig'**
- **'We moeten over de grenzen van de eigen organisatie en doelen blijven kijken.'**

Mensen vonden het leerzaam om met een gevarieerde groep aan de slag te zijn:

- **'Inzichten van mensen werkzaam in andere sectoren was waardevol: nieuwe invalshoeken, verfrissende vergezichten.'**
- **'Ik neem ideeën, (mogelijke) samenwerkingen en andere inspiratie mee voor mijn programma.'**
- **'De brede visie op de vraagstukken en vooral ook de kansen daarvan (en natuurlijk de uitdaging van eigenaarschap) is waardevol. Werd ook geïnspireerd door de andere casussen.'**

En op een soort diepere laag gaf het ook *energie*:

- **'Optimisme, neem ik mee.'**
- **'Covid geeft ook kansen, laten we die nemen en voortborduren op de bewegingen die nu al gaande zijn.'**

De aanpak van de middenveldialogen

De **vier thema's** voor de middenveldialogen waren in januari 2021 door de programma DG Samenleving en Covid 19 geformuleerd, op basis van een analyse van rapporten over de impact van corona van diverse planbureaus en kennisinstututen, alsmede eigen verkennende gesprekken in de departementen. Het zijn alle vier onderwerpen die een ander onderdeel van het middenveld in Nederland aanspreken en bij elk thema zijn meerdere departementen betrokken. Bovendien zijn het onderwerpen waar kansen liggen voor na corona, of waar herstel nodig is. Het doel was om met het maatschappelijk middenveld en het bedrijfsleven een activerend gesprek op te starten om op die manier (a) te verkennen hoe samenwerking op dat gebied gestalte kan krijgen en welke rol de overheid daarin zou kunnen vervullen en (b) die samenwerking en de betrokken partijen meteen een aanmoedigende impuls te geven. Vanwege die ambitie is een aanpak ontworpen gebaseerd op de principes van 'Appreciative Inquiry', een participatieve manier van werken waarbij betrokkenen een vraagstuk op een zodanige manier onderzoeken dat er ideeën en energie voor actie vrij komt.

We nodigden **vier hosts** uit, voor de verschillende thema's, met een neutrale positie in het veld en een grote betrokkenheid op het onderwerp: een commissaris van de Koning en drie provinciesecretarissen. Met een aantal betrokken ambtenaren van diverse departementen en die gastheer/vrouw is allereerst gekeken naar: wie is belangrijk om **uit te nodigen** bij dit gesprek? Bij wie weten of vermoeden we engagement en/of belangrijke kennis en inzichten? Hierbij was aandacht voor het betrekken van mensen uit verschillende onderdelen van de maatschappij (bijvoorbeeld zowel bedrijfsleven als gemeentes als kennisinstututen als....) ('the whole system in the room'-principe).

Met die betrokkenen is een **'focustafel'** georganiseerd. De centrale vraag aan die tafel was: wat is er op dit thema ontkiemd en wat is er in de knel gekomen? Deelnemers wisselden rond die vraag persoonlijke ervaringen uit. Om vervolgens te kijken: welke vraag zou je dus centraal willen stellen voor het vervolg? We zochten naar een 'generatieve vraag': oftewel een vraag die energie, ideeën en nieuwsgierigheid oproept – waar mensen mee aan de slag willen. Bijvoorbeeld omdat er een probleem onder ligt, of een grote kans. Om elke vraag een handelingsperspectief mee te geven begon hij met: 'Hoe kunnen we....?' Deze vraag gaf de richting voor het onderzoekend gesprek aan de volgende tafels.

Het tweede gesprek, de **verdiepingstafel**, stond in het teken van het onderzoeken van eerdere successen... Goede voorbeelden zijn door de deelnemers onder de loep gelegd en uitgeplozen op werkzame bestanddelen. Wat maakte dat het werkte? Wat leren we hiervan? Op basis van die inzichten zijn mensen ook vooruit gaan kijken: hoe zou het eruit zien als we een oplossing of aanpak vinden die deze elementen in zich draagt? Zo ontwikkelden ze een beeld van de gewenste toekomst. Bij deze verdiepingstafel zijn ook telkens weer nieuwe mensen uitgenodigd, deels vanuit de organisatie en de host, deels ook door de deelnemers zelf (zwaan-kleef-aan). Hier ontstonden telkens nieuwe en soms onverwachte verbindingen tussen organisatie die elkaar normaal gesproken niet aan tafel treffen.

Tijdens een derde gesprek, dat een **werkplaats**-karakter had, zijn de deelnemers aan de slag gegaan met concrete voorbeelden: waar speelt het grote vraagstuk nu al concreet? Ze hielpen elkaar verder met tips en ideeën, gebaseerd op de inzichten uit de verdiepingstafel. Zo is er zowel op 'algemeen' als op 'concreet' niveau antwoord op de 'hoe kunnen we' vraag gegeven...

